

PHAROS — HVAR — QUARA

Trajne zasluge za našu znanost i vrijedna priznanja stekao je akad. Veljko Gortan svojim sudjelovanjem u pripremi i izdavanju Leksikona medijevalnog latiniteta u Jugoslaviji¹. U VI svesku tog Zbornika, na str. 950, unesena je riječ *quara*, zabilježena u Trogirskom statutu što potječe iz 1322. godine s tumačenjem: *quara, f. — turris cursum navium nocturnis ignibus regens, pharus: svjetionik*. Ovaj apelativ, uzet iz trogirске srednjovjekovne urbane denominacije, identičanjes toponimijom *Quara*, kojom se nazivao otok Hvar u srednjem vijeku. Ta pojava dala mi ja povod da uzmem u razmatranje postanje naziva za otok Hvar, te da pokušam objasniti pojavu navedenog naziva lokaliteta na trogirskom gradskom području.

1.

Kako je poznato, Hvar se u starini zvao Φάρος, latinski *Pharia* (sc. *insula*), dok oblik za naselje nije predan. Plinije spominje samo otok . . . *cum oppido*, ali ne kaže kako se taj opidum zove². Vjerojatno je glasio u latiniziranoj formi *Pharus*. To je današnji Stari Grad na Hvaru. Otkuda takvo ime otoku i gradu na njemu do danas nije na zadovoljavajući način objašnjeno. *Pharos*-grad je bio grčka kolonija, osnovana nešto kasnije (385/4) od one na Visu (*Issa*), a naselili su je, prema složnoj grčkoj i rimskoj tradiciji, doseljenici s otoka Paros u Egeji, što govori da je ona, za razliku od Isse (koja je na neki način i sudjelovala pri njezinu osnutku), bila jonska naseobina. Već je u starini postojalo mišljenje da je oblik *Pharos* nastao od *Paros*, odnosno da je ime novoosnovane kolonije inačica (aspirirana) naziva grada-matice. Izravnu potvrdu takvom tumačenju donosi Strabon kad piše, da je *Pharos* bio ranije nazvan Parosom: Φάρος, Πάρος λεγομένη πρότερον³. Iz toga bi trebalo zaključiti da se novoosnovani grad neko vrijeme nazivao *Paros* jednako kao i njegova matica u Grčkoj, a da je to kasnije bilo preinčeno u *Pharos*. Kada se to dogodilo i zašto se dogodilo, Strabon ne piše.

O tom pitanju postoji brojna literatura. P. Skok je pretpostavljao da je do izmjene *Paros* — *Pharos* došlo pod utjecajem imena malog oto-

¹ *Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae*, fasc. VI, Zagreb 1976, str. 950 s.v. *quara*.

² III 151 . . . *Brattia, Issa civium Romanorum et cum oppido Pharia*,

³ *Strab.* VII, 5, 5.

čiča Pharosa ispred egipatske Aleksandrije, na kome se dizao glasoviti svjetionik i po kome je načinjen apelativ za svjetionik uopće⁴. Da je pošao dalje, Skok je mogao naći potvrdu za svoju kombinaciju u djelu Pomponija Mele iz I. st. n.e. koji, možda slijedeći stariju tradiciju, bilježi misao slična sadržaja. On, naime, nabranjanje otoka u Jadranskom moru završava s Hvarom ovim riječima:⁵ . . . *atque, ut Alexandriae ita Brundusio adiacens Pharos*. No, ni Skok ni Mela nisu opazili da su upali u grdni anakronizam. Gradnja naime aleksandrijskog svjetionika bila je dovršena upravo stotinu godina poslije osnutka parske naseobine na otoku Hvaru, a oblik *Pharos* pojavljuje se u izvorima iz 4. stoljeća prije n.e. Ipak nije nemoguće da je Mela, odnosno njegov izvor (jer njegovo djelo čista je kompilacija, dosta nespretno komponirana) imao pravo u toliko, što je kasnije, u vrijeme zakašnjelih geografa i periegetičara helenističke epohe, vjerojatno bilo prisutno mišljenje, po kome i ime Hvara, kao i nekih drugih lokaliteta — izonima, genetski valja dovoditi u vezu s apelativom za svjetionik⁶. A to tim prije ako je na samom otoku bilo takvih svjetionika koji su u lokalnim razmjerima mogli predstavljati karakteristične fenomene, slično kako je to bilo npr. s poznatim Nimfejem u južnoj Iliridi. A takvih je na otoku Hvaru nesumljivo bilo. U prvom redu valja pomišljati na ono izolirano utvrđenje „Tor“ kod Jelse, kojega uloga, kao ni podrobnija datacija, još nije dovoljno objašnjena⁷. To je zdanje za lokalne prilike zaista monumentalnih razmjera i djelo je domaćih Grka. Kula (odatle mu ime „Tor“ od lat. *turris*) kvadratne osnove, građena od čvrstih rustičkih bunja, mogla je služiti ne samo kao baza malobrojne posade, već i kao izvidnica i važna orijentaciona točka mornarima koji su noću plovili Hvarskim kanalom, od emporija uz ušće Naronu prema Farosu i Issi. Njezin se vidokrug proteže duž čitava Kanala i mnogo dalje dok oko seže. S tog pomnjivo izabranog položaja mogla je posada ove *turris pharia* pokazivati pravac plovidbe lađama *nocturnis ignibus*, a ujedno ih i upozoravati na eventualne opas-

⁴ P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima (Sl. i Rom.)* Zagreb 1950, str. 181: „Vrlo je vjerojatno da je ova izmjena nastala pod utjecajem drugoga sličnog mediteranskog imena otoka, koje je možda egipatskog podrijetla. Blizu Aleksandrije nalazi se naime mali otočić Pharos, koji je postao glasovit zbog svjetionika na njemu“.

⁵ P. Mela, II 7: *In Adria Aporus, Dyscelades, Absyrtis, Issa, Pityia (Titana), Hidria, Electrides, Nigra Coreyra, Tragurium (Linguarum), Diomedia, Aestria, Sason (Asine) atque, ut Alexandriae ita Brundusio adiacens, Pharos*. U Melinu djelu, čiji ni stil nije na visini, geografski sljed pojmova je pobrkan, on npr. skače od Elektrida u najsjevernijem Jadrano na Korčulu. Zbog toga će biti pogrešna tumačenja onih, koji smatraju da se Melin *Pharos* odnosi na svjetionik uz luku Brunduzija. Njegov se tekst, po našem gledanju, može dovesti u red ovakvim slobodnijim prijevodom: „U Jadrano su otoci . . . te Pharos, (koji ima isto ime) kao i onaj što se nalazi uz Aleksandriju i uz Brunduzij“.

⁶ P. Skok, sp. dj. str. 182, navodi jedan Faro kod Messine na Siciliji i drugi u Portugalu, kojima bi trebalo pridružiti i onaj Melin uz Brunduzij.

⁷ Gradnja kule nije uže datirana. M. Zaničević, Ilirsko pleme Delmati, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* IV 2 (1966) str. 74 dovodi u vezu gradnju „Tora“ s djelovanjem Ardijskoga, kao „kontrolni punkt dominacije nad plodnom ravnicom.“

nosti. A to osobito od sredine 2 st. prije n.e. dalje, kad gusarski Ardijejci, Plinijevi *populatores quondam Italiae*, šire svoju vlast prema sjeverozapadu⁸ do, a vjerojatno i preko, rijeke Neretve. Upravo taj strah od gusara bio je glavni razlog što kula nije bila sagrađena uz samu obalu, pored činjenice da joj je viša kota omogućavala i veći vidokrug. Prema tome ne može se odbaciti pretpostavka da je kasnije i u samom otočkom krugu nastala tradicija, po kojoj se ime otoka dovodilo u vezu sa svjetionikom, kao što se to i drugdje na Mediteranu događalo. Ali izvorno apelativ *pharos* ne može imati nikakve veze s postankom imena otoka Hvara i grčkoga grada na njemu.

2.

Pitanje je nadalje, da li uopće navedeni Strabonov podatak koji govori da se *Pharos* ranije zvao *Paros* treba tumačiti u tom smislu, da se novoosnovani grad neko vrijeme zvao *Paros*, pa da je to kasnije bilo preinačeno u *Pharos*. Treba uzeti čitavu Strabonovu rečenicu. On tu kaže:⁹... Φάρος. Πάρος λεγόμενη πρότερον. Παρίων γάρ ἔστι κτίσμα. Njegova je intencija posve jasna: u biti on tvrdi da je oblik *Pharos* nastao od *Paros*, a to zbog toga što je *Pharos* naseobina *Parosa* pa ima „isto“ ime kao i matica, što je veoma čest slučaj u grčkim kolonijama. Prema tome iz njegova podatka se ne mora zaključivati da se *Pharos* neko vrijeme nakon osnutka zvao *Paros*. Nema sumnje da se Strabonovo mišljenje na ovome mjestu usklađuje s mišljenjima drugih pisaca koji upozoravaju na „identičnost“ toponimije grada matice i njegove kćeri, bilo kad ime *Pharos* prenose s Hvara na egejski *Paros*, kako to čini npr. nepoznati autor Pseudo Skilakova *Peripla*¹⁰, bilo pak obratno, kad ime matice *Paros* služi i kao ime jadranskoga *Farosa*, kako je zabilježio stari Skimno iz Hija¹¹. Sačuvani izvori upućuju na

⁸ III 142; po Strabonu, VII 5, 5 valja ih smjestiti, ako ne čitav narod a ono jedan njegov dio, sjeverno od donjeg toka Neretve, jer se, po njemu, nalaze prema o. Hvaru. O protezanju Ardijejaca uspor. F. Papazoglu, O teritoriji ilirskog plemena Ardijeja, *Zbornik Filozofskog fakulteta Beograd*, VII 1 (1963), str. 71 i d.

⁹ VII 5. 5. U stvari on kaže: *Pharos* se tako zove zato, što mu se grad-matica zove *Paros*. Zanimljivo je mišljenje A. Mayera, *Die Sprache der alten Illyrier* I, Beč 1957, str. 267, da se otok zvao *Pharos* i prije dolaska *Parana* i da je Strabonova verzija nastala zbog sličnosti imena *Paros* i *Pharos*. (Takvu mogućnost dopuštao sam i ja već 1955. god., u *Rad JAZU* 306, str. 133, bilj. 31). Pri tome se oslanja na citat iz djela Diodora Sikulskog koji donosi (III 15, 14):... Παρίοι μὲν τὴν Φάρον οὐκίσαντες („Parani koji su naselili Hvar“). No to Diodor nije želio reći; on, pišući u I. st. o jednom relativno davnom događaju, kaže samo to, da su Parani kolonizirali otok koji se zove *Pharos*. Uspor. i Ml. Nikolanci, Otok *Pharos* prije dolaska *Parana*, *Hvarski zbornik* I. (1973), str. 116; M. Marković, Da li je Elejac Ksenofan bio na Hvaru, *Istorijski časopis* 2. (1949/50), str. 51.

¹⁰ K. Müller, *Geographi Graeci minores* (GGM), Pariz 1855, Prolegomena XLII. Usp. i Eratosten, u sholiji uz Argonautika Apolonija Rodskog IV 1215: ... Νεσταῖοι, καθ' οὗς νῆσος Φάρος Φαρίων ἔποικος.

¹¹ Fragment, Gisinger, *Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* (RE) II/IV (1927), col. 661. Uspor. Steph. Byz. s. v. Πάρος: ... ἔστι καὶ ἄλλη Πάρος νῆσος Λιβυρῶν.

zaključak da se novoosnovani grad od početka zvao *Pharos* i da se spomenuti Strabonov citat ne može tumačiti kako se dosada općenito tumačio.

Najstariji literarni izvor koji donosi naziv grada i otoka Hvara s oblikom *Pharos* jest Pseudodo Skilakov Periplus koji, u osnovnom obliku, potječe iz sredine 4. st. prije n.e. Ako se oslonimo na ovaj vremenski termin, tada moramo zaključiti da je do prijelaza *Paros* u *Pharos* došlo najkasnije oko četrdeset godina nakon osnutka kolonije na otoku. Anonimni autor Peripla naziva grad „novim Farom“ (νέος Φάρος) pa se smatralo¹², da je on „novi“ zbog toga što je bio tek nedavno osnovan. No očito je da pisac ovog djela razmišlja na isti način kako to čini Strabon po našoj interpretaciji i neki drugi stari pisci: *Pharos* je „novi“ prema „starom“ *Parosu*. Ipak ovaj podatak iz citiranog Peripla ne dokazuje (uzet sam za sebe) da se grad sredinom 4. st. zvao *Pharos*. Jer upravo ovaj stavak, gdje se spominju otoci s grčkim gradovima u Manijskom zaljevu, ne pripada prvom autoru Peripla. On je bio temeljito prerađen uzimanjem podataka iz Eratostenove Geografije¹³, dakle iz izvora koji potječe iz sredine 3. st. prije n.e., oko sto godina mlađeg od prvotnog autora Peripla. U tom pogledu mnogo veću vrijednost imaju numizmatički izvori. Već na najstarijim novcima farskog polisa nalazi se njegovo ime (ΦΑΡ, ΦΑΡΙ, ΦΑΡΙΩΝ i sl.), dakle uvijek s inicijalnim *PH*¹⁴. No najstariju i ujedno najpouzdaniju potvrdu da se grad od početka zvao *Pharos* sadrži poznati natpis s tropeja nađen na Hvaru, u kome se navode Φάριοι — kao pobjednici koji se oteli oružje Jadasinima i njihovim saveznicima¹⁵, a u vezi je s pomorskom bitkom o kojoj piše Diodir Sikulski¹⁶ što se odigrala u farskoj luci malo poslije osnutka kolonije. Farani su se već tada zvali Φάριοι a po tome im se i grad zvao Φάρος.

3.

U tumačenju oblika *Pharos* (s aspiratom) valja se svakako osloniti na staru grčku tradiciju i krenuti od imena grada-matice *Paros*. Postoji nekoliko mogućnosti u interpretaciji promjene *Paros* u *Pharos*.

Poznavajući u globalu zakašnjelu pojavu osnivanja grčkih kolonija na srednjedalmatinskom prostoru, političke i ekonomske uvjete u kojima su nastale te apoikije, moramo je promatrati u nešto drugačijem

¹² P. S. Skilak, *GGM* str. 30: 'Ενταῦθα γάρ ἐστι νέος Φάρος, νῆσος Ἑλληνίς. Po Mülleru i drugima (npr. A. Mayeru) *Pharos* je νέος jer je nedavno osnovan. Uspor. M. Suić, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplus, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 306 (1955), str. 133.

¹³ M. Suić, *sp. dj.* str. 133.

¹⁴ J. Brunšmid, *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, Beč 1898, str. 41, br. 1, 3, 4 6.

¹⁵ Φάριοι ἀπὸ Ἰαδασινῶν καὶ τῶν συμμάχων τὰ ἕπλα, ... Böckh, *CIG* II 1837 c; J. Brunšmid, *sp. dj.* str. 16, br. 3.

¹⁶ *Bibl. hist.* III 15, 14. Uspor. D. Rendić — Miočević, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LII (1950), str. 20 i d.

svjetlu od one iz ranijih stoljeća, iz vremena velikog kolonizatorskog pokreta 6. i djelomično 5. st. prije n.e. Sam grad-matica Paros sada zaista nije predstavljao neku osobitu snagu ni veličinu, osnivanje njegove kolonije na ovom jadranskom otoku valja također, vjerujući Diodoru Sikulskom, dovesti u vezu s politikom sirakuškog tirana Dionizija Starijeg. To je bila mala naseobina, i prostorno i brojem doseljenika, prvenstveno agrarna¹⁷, koja je mogla riješiti pitanje egzistencije za nekoliko desetaka grčkih parskih obitelji. Po svom karakteru, veličini i sastavu nije se mogla mnogo razlikovati od nešto kasnije osnovane issejske naseobine u Lumbardi na otoku Korčuli. Iz Diodora Sikulskog znamo da je prije osnutka kolonije bio utvrđen sporazum između doseljenika i domaćeg stanovništva. Taj su sporazum prekršili neki koji su, po sporazumu, i nakon osnivanja kolonije nastavali neko obližnje uzvišenje na otoku. No upravo nam to govori da je od početka života novoga polisa bio uspostavljen odnos koegzistencije između domaćeg otočkog i pridošlog grčkog svijeta. Ona je mogla imati, kao i u Lumbardi na o. Korčuli, i izvjestan konkretniji oblik pa ni ovdje ne možemo isključiti mogućnost da su kod osnivanja naseobine imali udjela i autohtoni, možda već poluhelenizirani, elementi¹⁸. U svakom slučaju konvivencija je postojala sa svim konsekvencijama u ekonomskom i u kulturnom pogledu. Ako je to tako, onda je upravo autohtoni adstrat mogao utjecati i na promjenu *Paros* u *Pharos*. Kako je poznato, ilirski je jezik izgubio aspirate. Živeći u zajednici s Grcima domaći su mogli lako opaziti da Grci često imaju aspiratu u riječima u kojima je odgovarajuća ilirska riječ bez nje. Radilo bi se dakle o pojavi nekakvog hiperurbanizma u pomiješanoj grčko-ilirskoj sredini, u kojoj je varijanta *Pharos* zvučila nekako „finije“ i „pravilnije“. S druge strane čini se, da ni sami parski Grci nisu bili daleko od takvih fonetskih tendencija. U njihovoj se staroj domovini susreće oblik $\Phi\epsilon\rho\sigma\epsilon\phi\acute{o}\nu\eta$ za Perzefonu, dakle također s inicijalnom aspiracijom¹⁹. Usput valja naglasiti, da se lik toga božanstva, karakterističnog za agrarne sredine, pojavljuje nekoliko puta na farskim novcima!²⁰ No u svakom slučaju teško će biti tu promjenu tumačiti jednoznačno. Na nju su mogli utjecati različiti faktori. Jedan od njih je i pučka etimologija, koja djeluje u svim jezicima i u svim sredinama. Zbog toga se ne može odbaciti ni Brandevsteinova konjektura²¹, po kojoj se toponim *Pharos* semantički povezuje s grčkom riječi $\phi\acute{\alpha}\rho\upsilon\zeta$. Tko poznaje geografski smještaj Farosa i udubljenost

¹⁷ Uspor. M. Nikolanci, *sp. dj.* str. 111 d; B. Gabričević, *Pri-
stupna razmatranja o urbanizmu grčkih naseobina na istočnoj obali Jadrana*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 68 (1966), str. 157 d; M. Suić, *Antički grad na Istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, str. 87, 125 d.

¹⁸ Usp. D. Rendić — Miočević, *Iliri u natpisima grčkih kolonija u Dalmaciji*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 53 (1950/51), str. 25 d.

¹⁹ $\xi\rho\gamma\alpha\ \tau\eta\varsigma\ \Phi\epsilon\rho\sigma\epsilon\phi\acute{o}\nu\eta\varsigma$, *Oxyr. Pap.* 1802; uspor. O. Rubenson, *RE* 36, col. 1842, s. v. *Paros*.

²⁰ J. Brunšmid, *sp. dj.* str. 41, br. 16, 20, 21.

²¹ W. Brandenstein, *RE* 38 (1938), col. 1808 d, s. v. *Pharai*: . . . „Der Ortsname $\Phi\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$. . . in Illyrien dürfte am ehesten durch die Glosse $\phi\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$ - $\phi\acute{\alpha}\rho\upsilon\zeta$ aufgehellit werden.“

njegove luke lako će dopustiti pojavu asocijacije luke s „grlom“, „ždrijelom“ i sl. Prijelazom *par-* u *phar-* ime je grada i otoka steklo u domaćem grčkoilirskom krugu posve određenu semantičku vrijednost, na isti način kao i kasnije asocijacijom na *pharos* — svjetionik.

4.

No bilo kako bilo, izvjesno je da je općenito prihvaćen toponim *Pharos* u antičkih pisaca grčkog podrijetla i da nema nikakve veze s epihorskim nazivom predgrčkoga Hvara. A on je ipak morao imati svoje vlastito ime, kao što su ga imali mnogi drugi, i znatno manji od Hvara. Još uvijek se vodi rasprava o tome, da li oblici, „Lesna“. tal. „Lesina“, potječu iz slavenskog jezičnog izvora, ili je to predslavenski i predantički naziv, kojega osnovn označenje održava sam oblik otoka²². S mnogo više razloga valja prihvatiti kombinaciju po kojoj se staro ime Hvara krije u toponimiji Πιτυεῖα što je donosi Apolonije Rodski u svojim Argonautikama²³. Isti naziv, uzet vjerojatno iz istoga kruga, donosi, čini se, i Pomponije Mela, s varijantom *Pityiana*, *Pityia* koju treba prepoznati u korupteli *Titana*²⁴ i sl. u rukopisima. Prema tome nazivi *Pityeia* u Apolonija Rodskog i pretpostavljena *Pityiana* u P. Mele imaju adjektivnu formu uz apelativ *nesos*, odnosno *insula*, upravo kao i oblik *Pharia* u Plinija. Ako je tome tako onda treba krenuti od jednog prvobitnog oblika **Pitua*, a taj nas izravno vodi k nazivu lokaliteta „Pitve“ na Hvaru, koji se u starijem dokumentu susreće i s oblikom „Pitva“²⁵, u singularu. Na taj se način ova pretpostavljena *Pitua* svrstava u niz poznatih toponimija sa balkansko-ilirskog areala s dočetkom *-ua*, kao što su *Butua*, *Pardua*, *Saltua*, *Arđuba* i dr. Takvoj se kombinaciji nimalo ne protivi eventualno dovodenje u vezu tog otočkog naziva s grčkom riječi *pitys* od strane grčkog svijeta. Naprotiv, takva je pojava moguća i uvjerljiva, pa je zacijelo i u pisca Argonautika adjektivni oblik *Pityeia* imao značenje: „otok koji je pokriven omorikama“, dok je susjedna *Korkyra* (Korčula) *Melaina* (lat. *Nigra*), jer je bila pošumljena crnogoricom. Za ime otoka prevladalo je ime grada, a naziv „Pitve“ ostao je ograničen na uži predio otoka. Takvu sudbinu doživjele su mnoge denominacije u nazivlju naših jadranskih otoka.

5.

Hrvati su u ranom srednjem vijeku zatekli u domaćem romanskom krugu naziv *Faria* za otok (*insula*), a vjerojatno i za grad (*civitas*), u adjektivnoj formi, od čega je nastalo *Farra*. Ne poznavajući bezvučni

²² Usp. M. N i e d e r m a n n, *Vox Romanica* 7 (1944), str. 264 d; P. S k o k, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* I, Zagreb 1971, str. 697 s. v. *Hvar* napušta stanovište koje je ranije, slijedeći K. Jirečeka, u nekoliko navrata zastupao, pa i on odriče nazivu *Lesna*, *Lesina* slavensko podrijetlo.

²³ A p o l. R o d s k i, stih 565 i sholija u R. K a t i č i ć, *Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rodanina, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBIH VII* 5 (1970), str. 122.

²⁴ P. M e l a, II 7; redaktor izdanja Parthey odlučio se za lekciju *Pityia*.

²⁵ Uspor. P. S k o k, *Studije iz ilirske toponomastike, Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu* 32 (1917), str. 38.

labiodentalni spirant *f* oni su ga pretvorili u *hv*²⁶, a kongruencijom s apelativom „otok“ ili „ostrvo“ naziv je izgubio ženski rod, i tako je nastao naš naziv Hvar. Slijedeći zakone svoje fonetike, romani kao i kasnije Talijani, bilježe u latinskim dokumentima taj oblik sa *Quara*, jednom i s *Huara*²⁷.

Iste zakone razvitka slijedila je urbanistička denominacija *quara* u srednjevjekovnom Trogiru. Tako su se zvala dva lokaliteta na trogirskoj obali, kako se vidi iz citiranog Statuta:²⁸ *Nemo teneat calcinam in portu vel ripa civitatis Tragurii, videlicet a Quara, que est prope locum fratrum predicatorum, usque ad Quaram, que est iuxta vel subtsu monasterium sancti Nicolai.* . . Tu je, dakle, označen čitav potez obale između grada i Čiova, od jednog svjetionika do drugog. Budući da se ovdje radi nesumnjivo o svjetioniku, treba zaključiti da je prvobitni naziv nastao onda, kada je na gradskoj obali bio podignut svjetionik, Kad je to bilo ne možemo znati, ali možemo opravdano pretpostaviti da je već stara issejska faktorija *Tragýrion*, kao značajan emporij koji je održavao intenzivne pomorsko-trgovačke veze sa svojom maticom Issom, s emporijem uz ušće salonitanske rijeke i s ostalim svijetom, imao svoj lučki svjetionik. Uzevši u obzir prirodne odlike trogirске luke u tijesnom prostoru između Čiova i trogirskog otočića, njezin značaj u tranzitu na generalnoj ruti obalne plovidbe, bilo kad se plovi iz salonitanskog zaljeva prema sjeverozapadu, ili još više od sjeverozapada prema jugoistoku, oko opasnog Diomedovog rta (Planke) gdje je trogirski lučki tjesnac ujedno predstavljao ono što stari portulari nazivaju „porto di poggiaa“, ne može se odbaciti pretpostavka, da je Trogir već u antici imao dva svjetionika, kao i u srednjem vijeku, na ulazu i na izlazu iz luke. U svakom slučaju postojanje naziva *quara* u srednjevjekovnom Trogiru svjedoči da se radi o kontinuitetu iz antike, jer je očito da srednjevjekovni Trogirani nisu za svjetionik izvana preuzeli gotov oblik *quara*, već da je on nastao u domaćem krugu, u gradu samome. Prema tome polazni mu je oblik bio *pharos* (ako je postojao u ranijoj — grčkoj fazi) ili *pharus* u rimsko doba. Međutim, *quara* za svjetionik u Trogiru nije mogao nastati od apelativa *pharus*, odnosno sada *farus*, već, kao i u imenu otoka Hvara, od adjektivne forme *faria*. Već u antici svjetionici se nazivaju „kulama“ (*turris*); Svetonije na dva mjesta spominje *turris Phari*²⁹. Stoga i ovdje u Trogiru valja krenuti od sintagme *turris pharia*, kao i u pretpostavljenom nazivu za onu kulu-stražarnicu koja je služila ujedno

²⁶ P. S k o k, *Sl. i Rom.*, str. 182; *Etimolog. rječnik* I, str. 697.

²⁷ Npr. T. S m i č i k l a s, *Codex diplomaticus regni Croatiae* IV 91: *episcopatus Quariensis* (god. 1239); *Monumenta historica Slavorum meridionalum* I 276: *Quarre*; *Monumenta historica-iuridica Slavorum meridionalum* 187 (14 st.): *insula Quarre, Huarre, Chuarre*. P. S k o k, *Sl. i Rom.* str. 190.

²⁸ Cit. *Lexicon* VI, str. 950 s. v. *quara*.

²⁹ S u e t. *Tib.* 74: . . . *et ante paucos quam obiret dies, turris Phari terrae motu Capreis concidit. Claud.* 20: . . . *superposuit altissimam turrem in exemplum Alexandri ni Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.*

i kao svjetionik na otoku Hvaru. U Trogiru je ispaao opći apelativ *turris* i supstantiviran je pridjev *faria*, *farra*, a na otoku Hvaru ostalo je samo *turris* (sada „Tor“), što je razumljivo, jer bi ovdje ista sintagma mogla značiti i *turris Faria* — „Hvarska kula“.

Kako se vidi, toponimije *Quara* na Hvaru i u Trogiru susrele su se u srednjem vijeku kao potpune izonimije, iako su krenule s posve različitih geografsko-jezičnih i semantičkih polazišta: na Hvaru od imena matice hvartske kolonije, u Trogiru od naziva za svjetionik. I jednoj i drugoj prethodi prijelazni oblik *pharia* — *faria* — *farra*. I jedan i drugi nastali su u sličnim etničko-kulturnim uvjetima, a u hrvatsko-romanskoj simbiozi oboje je prešlo u *hvara* prilagodivši se zakonima slavenske fonetike. Međutim, ova nesumnjiva slavenska medijacija u gradu Trogiru ima posebno značenje u odnosu na onu s otoka Hvara. Hvar, koliko znamo, nije imao romanskog gradskog centra, Konstantin Porfirogenet ne pozna nikakva kastrona na otoku, a u ranorimsko doba Plinije spominje otok s gradom — *cum oppido*, ali to nije bio *oppidum civium Romanorum*, dakle nije bio municipij. Naprotiv, bio je organiziran kao jedna prefektura pod jurisdikcijom salonitanske kolonije⁸⁰. Sigurno je da Far (Stari Grad) ni prije rušenja nije imao nikakvih atributa municipalne zajednice. Prema tome ovdje je romansko-slavenska simbioza egzistirala u posebnim uvjetima i slavenski je adstrat mogao jače doći do izražaja, pa tako i u formiranju naziva za otok, koji je prošao kroz slavensku fonetsku retortu. Trogir je naprotiv bio romanski grad, koji je nakon dolaska Slavena sačuvao svoj jezično-kulturni i urbanistički kontinuitet i koji se nakon rušenja Salone emancipirao kao autonomna *civitas*, odnosno *kastron* u Konstantina Porfirogeneta. Promatrajući problem s te činjenice, pojava imena *quara* u Trogiru, na užem historijskom gradskom arealu, ima daleko veće značenje. Ona govori o snazi hrvatskog adstrata u romanskom gradu, ilustrira proces slavizacije grada i asimilatorsku snagu hrvatskog elementa, koji je zarana prekoračio gradske bedeme, jednako u Trogiru, kao i u drugim našim starim gradovima, u Zadru, Splitu i u ostalima.

Zagreb.

M. Suić.

⁸⁰ Usp. M. Suić, Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zalivu za rimske vladavine, *Diadora* 1. (1960), str. 165. Ranije se podatak iz natpisa: *praefectura Pharica Salonitana* (CIL III 3084) tumačio kao da se odnosi na instituciju salonitanskog svjetionika.

R É S U M É

M. Suić: PHAROS — HVAR — QUARA

A Trogir moyennageuse on rencontre l'appellatif „quara“ pour „phare“ qui était en même temps le nom de l'île de Hvar — *Quara, Huara* etc. C'est la rencontre de deux isonymies, parties de différents points.

Le nom de l'île *Pharos* est sans doute obtenu par aspiration de l'initial P- du toponyme *Paros* — ville et île siège de la colonie adriatique, fondée en 385/84 av. n. è. Les sources antiques après le 4e siècle apportent de nombreux témoignages sur les rapports génétiques de ces deux appellations si bien que certains écrivains pour *Pharos* disent *Paros* et d'autres vice versa. L'opinion que *Pharos* s'est appelée quelquefois *Paros* n'est pas exacte. Lorsque Strabon dit que *Pharos* était Πάρρος πρότερον λεγομένη il ne fait que démontrer que le nom de *Pharos* provient de *Paros*, car il ajoute tout de suite: Παρλιωνγάρ ἐστὶ κτίσιμα. Les plus anciennes monnaies forgées par cette ville portent une légende avec la forme Φαρλιων, tandis que l'inscription connue provenant de l'époque qui suit peu après le fondement de la colonie et qui parle de la victoire des Phariens sur les Iadasiniens et leurs alliées, apporte la forme Φάριοι. Incorrecte aussi la conclusion de A. Mayer, fondée sur des données puisées dans l'oeuvre de Diodore de Sicile, que l'île adriatique s'appelait déjà *Pharos* à l'époque où les Pariens ont bâti leur habitation: Diodore dit que les Pariens ont colonisé l'île de *Pharos* et transmet donc le nom de l'île d'une rétrospective de près de quatre siècles, mais cela ne prouve pas que ceci était le même avant l'arrivée des Pariens.

On n'a pas jusqu'à nos jours expliqué le passage de *Paros* à *Pharos*. Plusieurs facteurs pouvaient influencer ce changement. Un de ceux-il pourrait refléter la manifestation de l'hyperurbanisme au cercle des habitants indigène (autochtone) de l'île qui participaient à la formation de la colonie. N'ayant pas dans leur langue des aspirés, ils pouvaient sentir la forme *Pharos* comme „plus correcte“ et „plus fine“. Pareille tendance pouvaient exprimer aussi les nouveau-venus Pariens. On rencontre chez eux la forme Φερσεφόνη au lieu de Περσεφόνη, tandis que la figure de cette déesse orne les monnaies de *Pharos*. On ne doit oublier la conjecture de Branderstein, d'après laquelle il s'agit d'une influence de l'étymologie populaire. Le nom de la ville donc serait pris en rapport au grec φάρυγξ d'après la morphologie du port de *Pharos*. Il est probable que plus tard le nom *Pharos* était mis en rapport à l'appellatif commun φάρος („phare“) se qu'affirme P. Méla. En plus, quand on sait que dans l'île se trouvait une tour, aujourd'hui „Tor“ près de Jelsa, qui pouvait servir à la signalisation *ignibus nocturnis*.

P. Skok et d'autres avant lui quittent de plus en plus l'opinion que le nom italien de la ville et de l'île „Lesina“ dérive du slave „lesna“ („les“ = „forêt“). Il s'agit probablement d'une appellation pré-grecque et pré-romane, du à la morphologie de l'île. Au contraire, l'hypothèse que les adjectives Πιτύεια dans l'oeuvre d'Apollonios de Rhodes et *Pityiana* chez P. Méla se rapportent à la localité „Pitve“ (au Moyen Age le singulier „Pitva“) est convaincante. Si ce rapport est certain, il faut partir d'un illyrien **Pitua* se terminant en -ua, comme *Buthua, Pardua, Saltua, Arduba* etc.

Pline nous donne une appellation adjectivale de l'île: *Pharia* (scil. *insula*) ne disant comment s'appelait l' „*oppidum*“ de l'île. Dans la symbiose romano-slave du

haut Moyen Age *Pharia* — *Faria* — *Farra* passe en *Huar(a)*, *Quara* dans la graphie et la prononciation romano-italienne, ce qui démontre une influence directe de la phonétique slave, car les Croates, ne connaissant le son *f*, le changeaient en *hv*. Aux mêmes règles se pliait l'appellatif „phare“ à Trogir moyennageuse. Il y existait un phare probablement déjà à l'époque grecque et romaine et s'appelait, comme partout, *turris phari* ou *turris pharia*. Par substantivisation de l'adjectif, le phare a retenu le nom *faria* / *farra* à la fin de l'antiquité et au début du Moyen Age, modifié par les Croates en *hvara* ou *quara*, comme il est écrit dans le statut de Trogir. A l'île de Hvar au contraire du syntagme *turris faria* ne restait que *turris* (d'où le croate „Tor“) car *turris faria* ici pourrait signifier aussi „le phare de Hvar“. L'apparition de la forme *quara* à Trogir romane en 1322 témoigne que l'élément croate avait vite passé les murailles de la ville, qu'il était nombreux et actif, par quoi il pouvait influencer sur la formation de nouvelles dénominations urbaines et sur l'accommodation de celles héritées à la phonétique slave.
